

УДК 347.919

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473.2022-1.6>

Є. В. Синельников, аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ)

Стаття присвячена дослідженню особливостей вирішення судами спорів між батьками після розірвання шлюбу (припинення спільного проживання) щодо визначення місця проживання їхньої малолітньої дитини (дітей). Результати розгляду справ про визначення місця проживання дитини значної мірою залежать від встановлених судом обставин справи, у той же час це стимулює інтерес до напрацювання певних правових стандартів у вказаній категорії спорів. Встановлено, що у національній судовій практиці визначені основні критерії, якими керується суд при вирішенні спорів про визначення місця проживання дитини, з метою дотримання принципу розумної передбачуваності судових рішень.

Наголошено на тому, що у провадженні судів перебуває значна кількість справ щодо визначення місця проживання дитини. При цьому у національній судовій системі відсутня спеціалізація суддів чи судів, які вирішують подібні спори між батьками.

Обґрунтовано необхідність дружнього ставлення суду до дитини у процесі вирішення спору, з'ясування думки дитини. Підкреслено важливість дотримання принципу рівності матері та батька при вирішенні спору про визначення місця проживання дитини і у той же час забезпечення однакової відповідальності батьків за виховання й розвиток дитини.

Доведено, що тест та дотримання принципу забезпечення найкращих інтересів дитини є доволі складним. З метою дотримання цього принципу суди оцінюють у кожній справі всі обставини у їх сукупності, зокрема: природу та якість стосунків дитини з кожним із батьків, зрілість та потреби дитини, прихильність дитини, попередню поведінку кожного із батьків, забезпечення необхідного рівня життя дитини, економічні чинники, зайнятість кожного з батьків, позицію самої дитини.

Також звернуто увагу на відсутність законодавчого визначення інституту спільної батьківської опіки, порядку врегулювання почергового проживання дитини з кожним із батьків після розірвання шлюбу між ними та спільного вирішення питань щодо виховання й розвитку дитини.

Запровадження у національне законодавство і застосування судом такого інституту з метою вирішення спорів між батьками про визначення місця проживання малолітньої дитини визнано необхідним.

Ключові слова: дитина, судові спори, визначення місця проживання, судова практика, спільна батьківська опіка, передбачуваність судових рішень.

Ye. V. Synelnykov. Some aspects of judicial practice in resolving disputes regarding the determination of the minor child's residence (On the materials of judicial practice of Supreme Court)

The article is devoted to the issues of resolving disputes between divorced parents regarding the determination of the place of residence of their child (children). The results of the proceedings regarding the determination the child's place of residence largely depend on the circumstances of the case established by the court, at the same time it stimulates interest in developing certain legal standards in this category of cases. It was found that the basic criteria by which the court is guided rulling this category of disputes are defined in judicial practice, in order with the principle of reasonable predictability of court decisions.

It is emphasized that there are a significant number of litigations regarding the determination of the place of the minor child's residence. At the same time, there is no specialization of national judges or courts that resolve such disputes between parents.

It is substantiated the necessity of friendly attitude to the child in the process of resolving such kind of disputes, finding out the child's opinion. It is emphasized the importance of the principle of equality of mother and father in resolving disputes concerning the child's residence and the equal responsibility of parents for the upbringing and growth of the child at the same time.

It is proved that the best interests of the child test is quite difficult. In order to comply with this test (principle) courts evaluate all the circumstances in their entirety, including the following: the nature and quality of the child's relationship with each parent, maturity and needs of the child, the child's commitment, previous behavior of each parent, ensuring the child's standard of living, economic factors, employment of each parent, the child's opinion.

The article also pays attention on the lack of the legislative institution of joint parental care (custody), legal regulation of alternative residence of the child and joint resolution of issues related to the child's upbringing and development.

Implementation such kind of institution into the national law and implementing such institution by a court is recognized necessary.

Key words: child, litigation, judicial practice, custody, joint parental care(custody), predictability of court decisions.

Постановка проблеми. Забезпечення належного врегулювання відносин у сім'ї, що виступає первинним, природним та основним осередком суспільства, є одним із позитивних обов'язків держави, актуальність якого не зменшується і на сучасному етапі розвитку суспільства.

Сім'я є цінною для розвитку дитини, і коли вона руйнується, батьки, які почали проживати окремо, мають віднайти способи захистити дитину і забезпечити її потреби, щоб дитина зростала у благополучній атмосфері, повноцінно розвивалася та не зазнавала негативного впливу. Ситуація, в якій батьки не в змозі віднайти такі способи за взаємним погодженням, потребує втручання органів державної влади, зокрема суду, з метою забезпечення зростання дитини у найсприятливішому середовищі, а також належних стосунків між дитиною й батьками, які є фундаментальними для благополуччя дитини.

Значна частина спорів щодо визначення місця проживання дитини вирішується у судовому порядку. Основні критерії, якими слід керуватись при вирішенні цієї категорії спорів, враховуючи їх специфіку, перебувають у стадії перманентного формування й удосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості провадження у певних категоріях справ, що виникають із сімейних правовідносин, в порядку цивільного судочинства у своїх працях досліджували, зокрема, такі науковці, як: С.С. Бичкова, В.В. Борисова, С.В. Васильєв, В.П. Воложанін, Г.О. Жилін, Р.Ф. Каллістратова, В.М. Кравчук, Г.О. Світлична, В.І. Тертишніков, О.І. Угриновська, І.В. Удальцова, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, Ю.С. Червоний, Г.В. Чурпіта, М.Й. Штефан. В той же час основні підходи у вирішенні судових спорів, в центрі яких перебуває дитина, завжди залишаються актуальними та потребують подальшого дослідження.

Мета. Виходячи з викладеного, метою цієї наукової статті є висвітлення та дослідження основних критеріїв, якими керуються суди при вирішенні спорів щодо визначення місця проживання дитини, забезпечення передбачуваності судових рішень, а також звернення уваги на доцільність запровадження інституту спільної опіки батьків щодо дитини.

Вклад основного матеріалу. Статтею 161 Сімейного кодексу України визначені загальні положення вирішення спору між матір'ю та батьком щодо місця проживання малолітньої дитини. Положеннями вказаної статті, зокрема, передбачено, що під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення. Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини. Якщо орган опіки та піклування або суд визнав, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, на вимогу баби, діда або інших родичів, залучених до участі у справі, дитина може бути передана комусь із них.

Спори вказаної категорії, які підлягають вирішенню у порядку цивільного судочинства, є достатньо складними, оскільки пов'язані із реалізацією таких фундаментальних прав як право на повагу до сімейного життя, право на свободу визначення місця проживання й пересування, прав кожного із батьків на спілкування з дитиною та її виховання, а також з дотриманням правового стандарту якнайкращого забезпечення інтересів дитини, яка перебуває у центрі таких спорів. Також спори між матір'ю та батьком щодо визначення місця проживання малолітньої дитини, які підлягають вирішенню судом, є складними з емоційної точки зору, як для батьків й дітей, так і для суду. Судова практика спрямовує зусилля на випрацювання єдиних підходів у справах щодо визначення місця проживання малолітньої дитини.

Міжнародні договори та національні нормативно-правові акти не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

При визначенні місця проживання дитини суди крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлюють та надають належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору.

При розгляді у порядку цивільного судочинства справ щодо визначення місця проживання дитини суди виходять з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан дитини тощо, а також оцінюють баланс між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

Питання щодо визначення місця проживання дитини вирішується судами у порядку, визначеному Цивільно-процесуальним кодексом, України з урахуванням всіх обставин фактичних обставин, які майже у кожному спорі є специфічними.

Система правосуддя прислухається до дітей, серйозно ставиться до їх думок і має гарантувати захист прав дитини. Належна увага повинна приділятися поглядам та думці дитини у відповідності з її віком і зрілістю.

Водночас, при з'ясуванні думки дитини доцільно зважати на те, що оцінка дитиною поведінки своїх батьків, життєвих обставин може бути необ'єктивною та зумовленою різними важелями впливу. У зв'язку з цим, законодавець передбачив право суду ухвалити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси (ч. 3 ст. 171 СК України).

Згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати та сприяти захисту прав та інтересів дитини.

Слід зауважити, що Верховним Судом за результатами перегляду у касаційному порядку судових рішень судів першої та апеляційної інстанції у спорах щодо визначення місця проживання дитини висловлені, зокрема, наступні позиції.

Так у постанові від 03 травня 2018 року у справі № 607/1091/16-ц Верховний Суд, зокрема, зазначив, що місце проживання малолітньої дитини з одним із батьків визначається або за місцем проживання матері чи батька, або за конкретною адресою. Визначення місця проживання малолітньої дитини за конкретною адресою унеможливує маніпуляції з боку того з батьків, з ким буде проживати дитина, зокрема проживати де завгодно, унаслідок чого батько дитини не буде мати можливості брати участь у її вихованні.

Рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й, у першу чергу, повинні бути визначені та враховані інтереси дитини виходячи із об'єктивних обставин спору, а вже тільки потім права батьків [6].

Факт створення нової сім'ї матір'ю, за відсутності доказів зворотного, не може оцінюватися як негативна обставина, яка унеможливує визначення місця проживання дитини з нею чи надає перевагу батькові у визначенні місця проживання дитини з ним. Зростання у повній сім'ї відповідає інтересам дитини [7].

Переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, ухвалені у справі № 463/3301/16-ц, Верховний Суд зазначив, що матеріально-побутове забезпечення батьків враховується судами, проте не є визначальним, а оцінюється в сукупності з іншими критеріями, зокрема ставленням батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, у тому числі обов'язків по вихованню дитини, особистою прихильністю дитини до кожного з них, віком дитини та виходячи із якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

Та обставина, що один із батьків не має власного житла, а користується орендованим приміщенням для проживання, не є такою, що унеможливує визначення місця проживання дітей з ним [9].

Зміна місця проживання дитини, яка спричинить порушення стійких, ustalених зв'язків дитини з оточенням і звичним середовищем, не відповідає найкращим інтересам дитини [13].

Також Верховний Суд неодноразово погоджувався з тим, що дитина за відповідних обставин має постійно проживати з батьком. Так за результатами розгляду справи № 608/190/18 суд касаційної інстанції дійшов висновку, що сам по собі малолітній вік дитини не свідчить про наявність підстав для визначення місця проживання останньої саме з матір'ю, якщо дитина уже тривалий час проживає з батьком, який сумлінно ставиться до виконання своїх батьківських обов'язків. Скасування судових рішень про визначення місця проживання дітей з батьком, з яким вони проживають тривалий період часу, може призвести до вкрай негативних та непередбачуваних психологічних травм для дітей, а тому не відповідає їх інтересам щодо зростання у передбачуваній емоційно-стабільній атмосфері [16]. У справі № 607/425/16-ц Верховний Суд вказав, якщо невиконання рішення суду про визначення місця проживання дитини пов'язане із категоричною відмовою дитини проживати разом із матір'ю, то це є підставою для зміни місця проживання дитини та визначення місця проживання дитини з батьком [17]. А у справі № 404/3499/17 Верховний Суд зазначив, якщо діти тривалий час безперервно проживали з батьком в оточенні інших рідних для них людей у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що забезпечує їх розвиток та не є неблагополучним, то це є підставою для визначення місця проживання дітей з батьком. Скасування судових рішень про визначення місця проживання дітей з батьком, з яким вони проживають тривалий період часу, може призвести до вкрай негативних та непередбачуваних психологічних травм для дітей, а тому не відповідає їхнім інтересам щодо зростання у емоційно-стабільній атмосфері [10].

Інвалідність сама по собі не свідчить про неможливість особи здійснювати належний догляд за дитиною. Наявність тяжкої хвороби, яка б істотно ускладнювала працездатність батька або заважала йому здійснювати належний догляд за дитиною, що стало б перешкодою для визначення місця проживання дитини з ним, має бути доведена належними та допустимими доказами [11].

Під заборону розлучення дитини зі своєю матір'ю в контексті Декларації прав дитини необхідно розуміти не обов'язковість спільного проживання матері та дитини, а право на їх спілкування, турботу з боку матері та забезпечення з боку обох батьків, у тому числі й матері, прав та інтересів дитини. Декларація прав дитини не є міжнародним договором та не має в Україні виключно обов'язкового характеру [12].

Після визначення місця проживання дітей у разі зміни обставин, пов'язаних із віком дитини, при наявності спору між батьками як мати дитини, так і батько не позбавлені можливості у майбутньому звернутися до суду із позовом про визначення місця проживання дитини [15].

Таким чином судовою практикою беззаперечно визнано, що дитина перебуває у центрі спорів про визначення її місця проживання. З метою визначення місця проживання дитини суди з'ясовують всі обставини справи, зокрема визначені у статті 161 СК України, а також природу та якість стосунків дитини з кожним із батьків, зрілість дитини, її потреби, попередню поведінку кожного із батьків, у тому числі і дії щодо зміни в односторонньому порядку місця проживання дитини, економічні чинники, зайнятість кожного з батьків тощо) та враховують найкращі інтереси дитини, які не завжди співпадають з інтересами того чи іншого з батьків, з метою забезпечення оптимального батьківського догляду за дитиною та забезпечення зростання й розвитку дитини у найкомфортнішому середовищі.

Також необхідно звернути увагу, що у національному законодавстві норми, які б врегулювали питання спільної батьківської опіки, почергового проживання дитини з кожним із батьків після розірвання шлюбу, відсутні.

У Резолюції «Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батька» від 02 жовтня 2015 року № 2079 Парламентська Асамблея Ради Європи закликала держави-учасниці включити у своє законодавство положення щодо можливості почергового проживання дитини з кожним із батьків після їх розлучення за винятком випадків, якщо має місце жорстоке поводження чи побутове насильство над дитиною з боку одного із батьків. При цьому час, який дитина проводить з кожним із батьків рекомендовано визначати, виходячи з потреб та інтересів дитини.

У частині американських штатів діють закони, які надають перевагу спільній фізичній опіці. Суди в цих штатах ухвалюють рішення про спільну фізичну опіку за умовчанням, якщо один із батьків не зможе довести, що це зашкодить дитині.

З урахуванням наведеного, чинне національне законодавство доцільно доповнити нормами, які б врегулювали можливість та порядок застосування спільної батьківської опіки, почергового проживання дитини з кожним із батьків після їх розлучення та дозволяли суду застосовувати цей інститут при вирішенні спорів між батьками щодо визначення місця проживання малолітньої дитини.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Дослідження особливостей розгляду спорів про визначення місця проживання дитини дозволило дійти таких висновків:

1. Суди повинні мати юрисдикцію для застосування ефективних заходів, спрямованих на захист дитини. Судові рішення і у спорах про визначення місця проживання малолітньої дитини повинні бути розумно передбачуваними.

2. Дітям має бути гарантований адекватний доступ до правосуддя. При цьому згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати та сприяти захисту прав та інтересів дитини.

3. Права батька і матері є рівними. Судова практика свідчить про відсутність презумпцій при визначенні місця проживання дитини, необхідність ретельної оцінки всіх суттєвих обставин справи. У національній судовій практиці існують випадки визначення місця проживання як з матір'ю дитини, так і з її батьком.

4. Доцільно включити у законодавство України положення щодо можливості почергового проживання дитини з кожним із батьків після розірвання шлюбу між ними, спільного вирішення питань, пов'язаних із вихованням і розвитком дитини, за винятком виключних випадків.

Список використаних джерел:

1. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар: зі змінами та допов. станом на 1 вересня 2008 р. Вид. 3-тє, переробл. і допов. Київ : Правова єдність, 2009. 428 с.
2. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : Ліга, 2010. 577 с.
3. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. за ред. І. В. Жилинкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
4. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2008. 1248 с.
5. Постанова Верховного Суду від 03 травня 2018 року у справі № 607/1091/16-ц (провадження № 61-13272св18) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73837289>.
6. Постанова Верховного Суду від 21 травня 2020 року у справі № 587/2134/17 (провадження 61-37492св18) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89509365>.
7. Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2019 року у справі № 645/4582/16-ц (провадження № 61-182св17) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82034438>.
8. Постанова Верховного Суду від 14 листопада 2018 року у справі № 463/3301/16-ц (провадження № 61-30050св18). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78008148>.
9. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 347/286/17 (провадження № 61-12770св18) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73868415>.
10. Постанова Верховного Суду від 21 липня 2021 року у справі № 404/3499/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98548332>.
11. Постанова Верховного Суду від 15 квітня 2020 року у справі № 550/1201/16 (провадження № 61-3263св19) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88834136>.
12. Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2019 року у справі № 154/1554/17-ц (провадження № 61-28142св18) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80521399>.
13. Постанова Верховного Суду від 23 грудня 2019 року у справі № 552/4608/18 (провадження № 61-6271св19) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86607179>.
14. Постанова Верховного Суду від 15 жовтня 2020 року у справі № 607/425/16-ц (провадження № 61-8772св19) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92363166>.

15. Постанова Верховного Суду від 05 вересня 2018 року у справі № 752/22028/16-ц (провадження № 61-384св18) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76503075>.

16. Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2019 року у справі № 608/190/18 (провадження № 61-1612св19) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81437603>.

17. Постанова Верховного Суду від 05 вересня 2018 року у справі № 607/425/16-ц (провадження № 61-8772св19) URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101808690>.